

TÜRK VE KAZAK DİLLERİNDE FİİL KÖKENLİ ANTROPONİMLERİN LEKSİK-SEMANTİK ÖZELLİĞİ

Doç. Dr. Zaur JANGABILOVA*

Elmira HAMİTOVA**

Çeviren: Gülmira OSPANOVA***

Öz

Bu makalede Türk ve Kazak dillerindeki fiil kökenli antroponimlerin leksik-semantik yapısı incelenmektedir. Belirtildiği gibi, fiil kökenli kişi adlarının ortaya çıkışı, fiillerin ve onların leksik şekillerinin isim hâline (substantivation) dönüşmesiyle gerçekleşmektedir. Türk ve Kazak antroponimleri motivasyonlarına bağlı olarak leksik-semantik gruplara ayrılmakta ve şüphesiz şekil bakımından birbirleriyle benzerlik göstermektedir.

Yeni doğmuş bebeklere isimler verilirken çeşitli inançlar ve tasavvurların etkisi önemlidir. Türkçe ve Kazakça fiil kökenli antroponimlerin çoğunluğu sağlam gelenek ve görenekler üzerine teşekkül etmiştir.

Anahtar Kelimeler: kişi adları, antroponomi, onomastik, leksik ve semantik, gelenek

LEXICAL-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF ANTOPONYMS OF VERBAL FORMATION IN KAZAKH AND TURKISH LANGUAGES

Abstract

In the article developed the lexical-semantic characteristics of antroponyms of verbal formation in Kazakh and Turkish language. As it was mentioned, the process of nomination by antroponym/or other proper name/ of verbal origin is accompanied by the process of transition of the verb and its lexically oriented forms into the group of nouns/substantivation/. Turkish and Kazakh antroponyms depending on their motivation are subdivided into lexical-semantic groups and have obvious common and specific features.

---

* Kazakistan, Jezkazgan Ö.A.Baykonırov Devlet Üniversitesi, Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

** Kazakistan, Jezkazgan Ö.A.Baykonırov Devlet Üniversitesi, Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi.

*** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Doktora Öğrencisi. argynkazakgumi@hotmail.com.

Different beliefs and ideas play a great role in giving names to newly born children. The majority of Turkish and Kazakh antroponyms of verbal formation is based on the stable traditions and customs.

Key Words: anthroponomy, onomastic, lexis and semantics, customs

Dil biliminde leksik yapı kelime varlığını, semantik yapı ise kelime anlamını bildirmektedir. Tanınmış bilim adamı, Prof. Dr. S. Amanjolov: “Semantik, kelime anlamı demektir. Genel olarak kelime anlamını, onun eski ve yeni türlerinin anlam bakımından değişme yollarını inceleyen bilim dalına da Semasiyoloji denir.” diyerek, semasiyolojide kelimelerin sadece kalıplaşmış şekillerinin değil, sözcüklerin tarihî gelişiminin ve mana değişimlerinin de araştırılması gerektiğini söyler.¹

Herhangi bir özel ismin ilk başta cins isimden ortaya çıktığı bellidir. Kişi adlarının semantik yapısını ve etimolojisini araştırmak ise, ayrı bir iştir. Genel dil biliminde kişi adlarının anlamları konusu tartışmalı bir konudur. Araştırmacı A. A. Reformatskiy, “Özel isimlerin manası vardır, fakat onlarda kavram yoktur.” der.²

T. Januzakov ise “Kazakçadaki kişi adlarının da manaları var. Kiminin manası apaçık, kiminin ise gizlidir. Bunların anlamları ancak lengüistik araştırmaya tâbi tutularak bilimsel tahlilleri yapıldığında belli olacaktır. Bu tür kişi adları daha ziyade eski Türkçeye ait kelimelerden veya başka dillerden alınan kelimelerden oluşturulmuştur.”³ şeklinde fikir yürütür.

M. Orazov, “Kazak Tilinin Semantikasi” (Kazak Dilinin Semantiği) adlı çalışmasında özel isimlerin anlamlarıyla ilgili olarak şöyle der: “Özel isimler ayrı bir nesne veya sürecin adı olarak kullanılmasına ve belli bir nesneyi işaret etmesine rağmen, onun anlamı da belli bir ölçüde geneldir. Ayrıca özel isimlerin de birer kelime oldukları unutulmamalıdır. Örneğin; erkeklere verilen isimler arasında farklılıklar vardır. Rusça gibi cinsiyet kategorisi olan dillerde kökün sonuna cinsiyet belirten ek getirilmek suretiyle *Sveta*, *Lyuba* şeklinde kadın isimleri ortaya çıkmıştır. Türk dillerinde ise (cinsiyet olmayan dillerde) bunlar anlam bakımından farklılık gösterir. Örneğin; *Ajar*, *Jibek*, *İnkâr*⁴ gibi bayan isimlerini ele aldığımızda, bunların özünde naziklik, güzellik gibi kavramlara işaret eden anlam yüklüdür.

¹ Sarsen Amanjolov, “Sovetik Til Gılımının Damuv Negizderi”, *Halık Muğalimi: Kazak SSR Okuv ministrliğı ğılımiy-pedagogikalık jurnalı*, Sayı: 10, Almatı, 1949, ss. 47-52.

² Aleksandr Reformatskiy, *Vvedeniye v Yazıkoznaniye*, Moskva: Aspekt Press, 2000, s. 72.

³ Telğoja Januzakov, *Esiminiz Kim?*, Almatı: Kazakistan, 1989, s. 3.

⁴ *Ajar* - “sevimli çehre, güzel yüz, çevre sevimliliği, cemal”; *jibek* - “1) ipek. 2) mec. yumuşak, nazik, kibar”; *İnkâr* - “hevesli, ihtiraslı, tutkulu”. (Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2003, ss. 27, 195, 671) (çev. notu).

Erkek isimlerinde ise tam tersine, kahramanlık, güç kuvvet, cesareti bildiren anlam vardır. Örneğin; *Bolat* ‘çelik’, *Arıstan* ‘aslan’, *Kaysar* ‘sebatlı’ vs. Elbette, özel isimlerin ilk baştaki (etimolojik) manası onların asıl manası olarak kabul edilmez ve konuşma sırasında kimsenin ona dikkat etmeyeceği de bellidir. Durum böyleyken, özel isimlerle cins isimler anlam bakımından karşılaştırılmamalıdır.”⁵

Kimi bilim adamları özel isimlerin (kişi adlarının) leksik anlamının olmadığı fikrini ileri sürerler. K. A. Levkovskaya’nın “Teoriya Slova, Printsipi Ee Postroeniya” (Kelimelerin Varoluş Teorisi) adlı çalışmasında aynı kanaat söz konusudur.⁶

“Özel isimler leksik anlamı bakımından tam değildir” şeklindeki bir düşüncüyü de araştırmacı A. A. Ufimtseva “Leksiçeskaya Nominatsiya–Yazıkovaya Nominatsiya” (Leksik ve Dilsel Adlandırma) adlı çalışmasında ileri sürer. Bunun dışında araştırmacı söz konusu çalışmasında S. Ullman’ın “Özel isimlerin asıl eksik yönü, genelleşmiş kavramı bildirememesi, onların fonksiyonu sadece adlandırmak, bunun için ona ayırt edici işaret denir.”⁷ şeklindeki fikrine atıfta bulunuyor.

Araştırmacı M. N. Morozova ise “Vzaimodeystvie Antroponimiçeskoy i Narıtsatel’noy Leksiki” (Antroponimler ile Cins İsimlerin Etkileşimi) adlı çalışmasında, “Antroponimlerin kendine özgü ve onları diğer onomastik birimlerden ayıran leksik-semantik anlamı vardır. Bu anlam antroponimler grubuna dâhil edilen diğer isimler gibi türlerine göre açıklanır.”⁸ şeklinde bir izahta bulunur.

Özbek antroponimlerini inceleyen G. H. Sattarov, “Tyurskiy Plast Uzbekskoy Antroponimii” (Özbek Antroponimisinin Türkçe Boyutu) adlı çalışmasında antroponimleri semantik yapılarına göre üç anlam grubuna ayırır. Bunlar:

1. Antroponimlerin denotativ manası. Bu, belli bir kişi hakkındaki tek kavramla ilgilidir;
2. Antroponimlerin nominativ manası. Bu, isim verilirken onun sahip olduğu etnografik manasıdır;
3. Antroponimlerin konnotative manası. Bu, antroponimlerin stilistik hizmetiyle ilgisidir.

⁵ Meyrbek Orazov, *Kazak Tilinin Semantikasi*, Almatı: Ravan, 1991, s. 211.

⁶ Kseniya Levkovskaya, *Teoriya Slova, Printsipi Ee Postroeniya i Aspektı İzuçeniya Leksiçeskogo Materiala*, Moskova: Vısşaya Şkola, 1962, s. 69.

⁷ Anna Ufimtseva, *Leksiçeskaya Nominatsiya - Yazıkovaya Nominatsiya*, Moskva: Nauka, 1977, s. 57.

⁸ Mariya Morozova, *Vzaimodeystvie Antroponimiçeskoy i Narıtsatel’noy Leksiki // Liçniye İmena v Proşlom, Nastoyaşçem i Buduşçem*, Moskova: Nauka, 1970, s. 62.

Söz konusu çalışmada Özbek kişi adları anlamları bakımından üç gruba ayrılmıştır. Bunlar:

1. Anlamı açık olan isimler: *Tuhta, Tursun, Ulmas*;
2. Anlamı açık olmayan ya da tamamen kaybolan isimler;
3. Dilek anlamlı isimler.⁹

Biz fiil gövdeli antroponimleri leksik-semantik açıdan sınıflandırırken Türkçe ve Kazakçadaki antroponimleri önce anlam bakımından gruplara ayırdık ve daha sonra onların veriliş nedenleri üzerinde durduk. Antroponimleri anlamları açısından şu şekilde gruplandırmayı uygun gördük:

1. Çeşitli inançlara, örf ve âdetlere bağlı olarak verilen antroponimler.
2. Dört sınıf hayvan ve tabiat olaylarına bağlı olarak verilen antroponimler.

1. ÇEŞİTLİ İNANÇLARA, ÖRF VE ÂDETLERE BAĞLI OLARAK VERİLEN ANTROPONİMLER

Kazak kişi adları içinde örf ve âdetle ilgili olarak oluşturulan antroponimlere sık rastlanmaktadır. Bu olgu sadece Kazak halkına değil, Türk halklarının hepsine özgüdür ve bu tür isimler birbirleriyle benzerlik gösterirler. Örneğin; *İtjemes, İtalmas, İtemgen, Satılğan, Tabıldı* gibi kişi isimlerinin Türk halklarının hepsinde olduğunu ve bu isimlerle ilgili inançların da birbirlerine benzediklerini söyleyebiliriz.

A. V. Superanskaya, konuyla ilgili bir çalışmasında *İtalmas* ismi ve onun veriliş sebebi hakkında bilgi verirken, Türk halklarının birçoğunda çocuk sembolik olarak köpeğe atılarak ona *İtalmas* ‘köpek bile almaz’ isminin verilmesiyle ilgili geleneğin olduğunu yazar.¹⁰ Bazı Türk halklarında ise aynı geleneğin bir yansıması şeklindeki *İtjemes* ismine de rastlanır.

Türk ve Kazak antroponimleri içerisinde çeşitli örf ve âdetlere bağlı olarak verilen kişi adları önemli bir yer alır ve bu tür kişi adlarının çoğu fiil gövdeli olmanın yanı sıra kökü çok eskiye dayanmaktadır. Bunun için her ikisinde de şekil ve anlam itibarıyla birbirlerine çok benzeyen, hatta veriliş sebepleri de aynı olan fiil gövdeli antroponimlere rastlamak mümkündür. Bu tür kişi adlarını kendi içinde yine birkaç gruba ayırarak incelemeye tâbi tuttuk:

- 1.1. Uzun zamandır çocuğu olmayan ailelerde rastlanan isimler;

⁹ Gaffar Sattarov, *Tyurskiy Plast Uzbekskoy Antroponimii*, Avtoref. kand. diss. Taşkent, 1990, s.11.

¹⁰ Aleksandra Superanskaya, *Obşçaya Teoriya İmeni Sobstvennogo*, Moskva: Nauka, 1973, s. 25.

- 1.2. Çocuğu yaşamayan ailelerde verilen isimler;
- 1.3. Ölmüş çocuktan sonra dünyaya gelen çocuğa verilen isimler;
- 1.4. Çocuğun uzun yaşaması temennisiyle verilen isimler;
- 1.5. Erkek çocuk istemekten kaynaklanan isimler;
- 1.6. Çocuk için iyi dilekte bulunmak, parlak gelecek temennisinden kaynaklanan isimler;
- 1.7. Çok çocuk olması temennisiyle verilen isimler;
- 1.8. Var olan çocukla yetinmek anlamında verilen isimler;
- 1.9. Çocuğun doğduğu zamanla ilgili olarak verilen isimler.

Türkiye Türklerinde çocuğa ad vermede belli bir düzen var, yani çocuğa daha çok dinî isimler verilir. Ancak çeşitli gelenek göreneklere ve inançlara bağlı olarak verilen isimlere de rastlanır. Kazak halkında ise çocuğa ad vermede başlıca örf ve âdetlerin, inançların etkisi vardır. Bu tür kişi adları fiil gövdeli antroponimler içerisinde daha da yaygındır.

Çocuğa ad vermede çeşitli inançlar, gelenek göreneklerin tesiriyle ilgili bilgiler, konu üzerinde araştırmalar yapan bilim adamlarının çalışmalarında yer almıştır. Örneğin; Prof. Dr. S. Amanjolov, kişi adlarının yapısındaki düzene odaklanarak onları tek tek tahlil etmiştir. S. Amanjolov'un belirttiği dokuz ölçüt şunlardır:

1. İnsanoğlunun iyi bir hayat yaşama arzusuna bağlı olarak verilen isimler. Bu amacına ulaşmak dileğiyle anne babalar çocuğuna en iyi, en ünlü kişilerin adlarını verirler. Eskiden İslâmiyet'i kabul eden toplum için değerli ve meşhur kişiler o dinin ileri gelenleri, dini uğruna mücadele verenler idi. Bu yüzden bu gruba dinle bağlantılı kişi adları dahil edilmiştir.

2. Çocuk erkek olsun kız olsun ama sağ salim olsun arzusuyla verilen isimler. Bu tür isimlere, daha çok çocuk hasretiyle yaşayan ailelerde rastlanır. Dolayısıyla çocuğunun nazardan, kem gözlerden uzak olması ümidiyle ona *Şulğav*, *Ultarak*¹¹ isimlerini verdikleri gibi, bu koruma dileklerini açıkça ifade eden *Tursın* 'Dursun', *Miñjasar* 'bin yaşar' gibi isimler de verirlerdi.

3. Çocuğun iyi huylu olmasını dilemekten kaynaklanan isimler. Örneğin; ipek gibi yumuşak mizaçlı olsun diyerek kız evlâda *Jibek* 'İpek', cömert olsun diyerek de erkek evlâda *Jomart* 'cömert' ismi verilir.

---

¹¹ *Şulğav* – “sarma veya dolama şeklindeki, çorap yerine kullanılan bez, dolak”; *ultarak* – “ayağın rahat etmesi için ayakkabı içine yerleştirilen keçe, deri veya kumaş parçası, tabanlık”. (a.g.s, ss. 648, 585) (çev. notu).

4. Çocuk varlıklı olsun, han olsun ümidiyle bu arzuları içeren sözcüklerle yapılan isimler: *Omarhan, Jumahan, Jumabay* gibi. Kahraman olmasını istediklerinde ise ünlü bir bahadırın adını verirlerdi.

5. Belli bir olgunun gerçekleşmesinde önyak olsun temennisiyle verilen isimler: *Aytuvar* ‘ay doğar’, *Küntuvar* ‘gün doğar’, *Tañatar* ‘sabah doğar’ vs.

6. Doğan çocuğun o köyün veya o evin mutluluk kaynağı olması nedeniyle verilen isimler: *Amankeldi* ‘sağ salım geldi’, *Tilevberdi* ‘dileğimizi verdi’, *Biykeldi* ‘bey geldi’ vs.

7. Kişinin dünyaya geliş sebebini vurgulayan isimler: *Tilepaldi* ‘dileyerek aldı’, *Surağan* ‘istenen’, *Tilegen* ‘dilenen’ vs.

8. Anne babanın sevdiği ve seçtiği dağ taş, ırmak isimleri: *Altay, Jambıl, Oral, Esil, Jayık* vs.

9. Ekim (Rus) ihtilâlinde sonra verilen isimler. Bu kategoride çocuğun iyi ve zeki olması ümidiyle tanınmış kişilerin¹² adlarının çocuklara verildiği görülür.¹³

Kazak antropomimlerini araştıran Prof. Dr. T. Januzakov da kişi adlarının verilmesi geleneğinde halkın etnografik özellikleri ile tarihî geleneklerinin izlerinin olduğunu söyler.¹⁴ Demek ki Kazak yaşam tarzındaki inanışların ve örf âdetlerin uzantıları kişi adlarında saklıdır.

S. M. Abramzon “Rojdenie i Detstvo Kirgizskogo Rebenka” (Kırgız Çocuğunun Doğumu ve Çocukluğu) adlı makalesinde çocuğa ad vermekle ilgili bir takım inançlardan bahsederek bu inançlar sonucu verilen kişi adları üzerinde durmaktadır. Örneğin; “Kem gözlerin olumsuz etkisini önlemek ve kötü ruhların, hasetçilerin dikkatlerini dağıtmak için bazen *İt jebes* ‘köpek yemez’ gibi kötü isimler tercih edilir. Bu isimle ilgili olarak, “çocuk o kadar kötü ki ona köpek bile dokunmaz” şeklinde bir mesaj vermek amacıyla çocuğu köpeğe bırakır gibi bir davranış sergilenmesi söz konusudur. Eğer çocuğu köpeğin yanına götürüp onu emmesini sağarlarsa, bundan dolayı çocuğa *İt-emer* ‘köpek emer’ adını verirlerdi. *Tabıldı* ‘bulundu’ ismi ise anne babanın göç sırasında güya unuttukları ve daha sonra buldukları ya da komşularının geri getirdikleri çocuğa verilirdi.”¹⁵

¹² Burada *Mels* (Marks, Engels, Lenin ve Stalin isimlerinin baş harflerinden oluşmuştur), *Marels* (Marks, Engels, Lenin ve Stalin isimlerinin kısaltması), *Oktyabr*, *Kolhozbek*, *Sovhozbek*, *Mäskevbek* (Moskova+bey) gibi ilginç isimler örnek verilebilir. (Belger Gerold, *Garmoniya Duha*, Moskva: Russkaya kniga, 2003, s. 288; <http://i-news.kz/news/2011/01/14/3993088.html>) (çev. notu).

¹³ Sarsen Amanjolov, a.g.m., s. 47.

¹⁴ Telğoja Januzakov, *Esimder Sırı*, Almatı: Kazakistan, 1974, s. 48.

¹⁵ Saul Abramzon, “Rojdeniye i Detstvo Kirgizskogo Rebenka”, *Sbornik MAE XII*, 78-138, Moskva: Leningrad, 1949, s. 68.

Günümüzde *İtjemes*, *İtemer* kişi adları hiç yok denecek kadar azdır, *Tabıldı* ismiyle ise sık olmasa da karşılaşmak mümkündür. Ancak bu ismin verilmesinde eskiden olduğu gibi göç esnasında unutmak şeklindeki batıl inanç etkili değildir, “kaybettiğimiz bulundu” anlamında verilir.

M. V. Gorbanevskiy “V Mire İmen i Nazvaniy” (İsimler ve Adlandırmalar Dünyasında) adlı çalışmasında kişi adları üzerinde durarak onların tarihin bir parçası olduğunu söyler ve “Bilim adamları antroponimlerden bir halkın yaşam tarzını, inanç sistemini, hayal gücünü, dilek ve emelini, tarihî gelişme yolunu görmenin mümkün olduğu kanaatindedirler. Her halkın kişi adları o halkın gelişme safhalarıyla doğrudan ilgilidir. Herhangi bir halkta kişi adının teşekkülü ve kullanıma girmesi için, bunu sağlayacak olan tarihî ve kültürel faktörün olması gerekmektedir. Dolayısıyla bütün kişi adları, yaşadığı zamanın gerçeklerini gösterme gücüne sahiptir.”¹⁶ der.

V. U. Mahpirov “İmena Dalekih Predkov” (Kadim Ataların İsimleri) adlı çalışmasında Türk antroponimlerini V. Nikonov’un sınıflandırmasına göre üç büyük gruba ayırmaktadır:

1. Tanımlayıcı adlar (deskriptif); bu tür adlardan çocuğun soyu, anne ve babası hakkında bilgiler edinmek mümkündür.

2. Temenni adlar (dezideratif); bu tür adlardan ebeveynin çocuğuna olan temennisini (uzun yaşam, mutluluk, şan şöhret) anlamak mümkündür.

3. Adak adamak mahiyetindeki adlar (memoratif); bu tür adlar eski zamanlarda hayvan, kuş, tabiat olaylarına tapmanın neticesinde ortaya çıkmıştır.¹⁷

Yukarıdaki gruplar içerisinde temenni mahiyetindeki adlar (dezideratifler), genellikle çeşitli gelenek görenekler, inançlar doğrultusunda verilir ve yapı itibarıyla fiil gövdelidirler. Biz bu isimleri dokuz grupta değerlendirmeyi uygun bulduk:

2.1. Uzun zamandır çocuk sahibi olamayan ailede rastlanan antroponimler. Genel olarak Türk halklarında neslin devamı, baba ocağına sahip olacak evlât meselelerine oldukça ciddi önem verilir. Dolayısıyla Kazaklar ne kadar çok çocuğu olursa olsun bunu açıkça söylemekten çekinir, içinden şükrederler. Çocuğu olmadığı takdirde evliya gibi manevî büyüklere yalvararak çocuk dileme, çeşitli yollara başvurma geleneği vardır. Bu denemeler sonucunda bazı aileler çocuk sahibi olabiliyorlar. Nitekim bu durumlarda dünyaya gelen çocuklara özel isimler verilir. Bizim ele aldığımız her iki dildeki uzun süredir çocuk sahibi olamayan

¹⁶ Mihail Gorbanevskiy, *V Mire İmen i Nazvaniy*, Moskova: Znaniye, 1983, s. 67.

¹⁷ Valeriy Mahpirov, *İmena Dalekih Predkov*, Almatı: İstitut Vostokovedeniya MN-AN RK, 1997, s. 176.

ailelerde çocuğa verilen antroponimler arasında benzerlik söz konusu olup bu kategoridekiler antroponimler içinde önemli bir yere sahiptir. Örneğin; Türkçede *sevmek* fiiliyle ilgili kişi adlarına rastlanır. Uzun bir bekleyişten sonra çocuğu olanlar onlara, *Sevindik*, *Sevinç*, *Cansever* isimlerini vermelerinin yanı sıra, *Özledim*, *Özledik* gibi isimleri de kullandıkları görülmektedir. Kazakçada ise aynı durum söz konusu olunca *Sağın* ‘özle’, *Sağındık* ‘özledik’, *Añsar* ‘arzu’, *Añsağan* ‘arzu edilen’, *Añsa* ‘arzula’, *Ku(v)an* ‘sevin’, *Ku(v)andık* ‘sevindik’, *Süiyin* ‘sevin’, *Süiyindik* ‘sevindik’ şeklindeki kişi adları tercih edilmektedir. Uzun bir süre çocuğu olmayan anne baba evliyalara sığınarak çocuk dilemeleri sonucunda dünyaya gelen çocuklarına *Tilepaldı* ‘dileyerek aldı’, *Tilepbergen* ‘dileyince verilen’, *Surapaldı* ‘isteyerek aldı’, *Surapbergen* ‘isteyince verilen’, *Bergen* ‘verilen’, *Ayapberdi* ‘acıyarak verdi’, *Ayapbergen* ‘acıyarak verilen’, *Ayağan* ‘acıyan’, *Jubat* ‘teselli et’, *Jubatkan* ‘teselli eden’, *Juba* ‘teselli et’, *Jarılkağan*, *Jarılkasın*¹⁸ gibi isimler vermektedir.

Uzun bir müddet çocuk sahibi olamayan ailelerde evlat edinme geleneğine de rastlanır. Bu durumdan sonra bazı ailelerin çocuk sahibi oldukları da görülmektedir. Bir aile tarafından evlatlığa alınan çocuk *Mayköten* diye özel bir adla çağırılır ve sevilir. Uzun bir bekleyiş sonucunda doğan çocuğa isim olarak ise *Ergen*, *Ergenbay*, *Ergenbek*, *Erdi* isimlerini tercih ederler.

Kazaklarda yaşayan bu inançla ilgili “Kul’tura i Bıt Kazahskogo Kolhoznogo Aula” (Kazak Kolhoz Köyünde Kültür Ve Yaşam) adlı kitaptan alınan şu alıntıya konumuza açıklık getirmesi sebebiyle yer vermek istiyoruz: “Bazen şekil itibarıyla kişi adına benzemeyen farklı isimlere rastlanır. Örneğin; *Erip* ismi. Bu kişi adının verilmesinin kendine özgü hikâyesi de var. Sürekli çocukları ölen bir aile küçük bir kızı evlat edinirler. Çok geçmeden kendi kızları dünyaya gelir. Öz evlatlarının evlat edindikleri çocuğun peşi sıra geldiğini vurgulamak isteyen anne baba kendi çocuklarına *Erip* ismini koyarlar.”¹⁹

Buna benzer isimler Türklerde de mevcuttur. Meselâ; Türkçede *Döndü* ismine rastlanır ki, ölen çocuğun yerine aramıza geri döndü anlamında bir isimdir.

2.2. Sürekli Çocukları Ölen Ailelerde Verilen İsimler. Hem Türkçede hem de Kazakçada sürekli çocukları ölen ailelerde verilen geleneksel kişi adları yahut çeşitli inançları uygulama sonucunda verilen kişi adları vardır. Türkçede bunlar *Durdu*, *Dursun*, *Kalmış*, *Yaşar* şeklinde, Kazakçada ise isimler bazı fonetik değişikliklerle birlikte *Tursın* ‘dursun’, *Turdu* ‘durdu’, *Turat* ‘duracak’, *Turğan* ‘duran’, *Kalsın*, *Jasar* ‘yaşar’, *Ölmes* ‘ölmez’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

¹⁸ *Jarılkağan* ve *Jarılkasın* kişi adlarının bünyesindeki *jarılka-* fiili “iyilik etmek, nimete gark etmek” anlamına gelmektedir. (Koç vd., a.g.s, s. 165) (çev. notu).

¹⁹ Alkey Margulan, *Kul’tura i Bıt Kazahskogo Kolhoznogo Avula*, Alma-Ata: Nauka KazSSR, 1967, s. 230.

Sürekli çocukları ölen ailelerin başvurdukları yollar, hem Türk hem de Kazak geleneklerinde esas itibarıyla aynıdır. Örneğin; kendi çocuğunu satın alma geleneği sadece Türkler ve Kazaklarda değil, bütün Türk halklarında var olan bir inanç şeklidir. Ayrıca bu gelenek çerçevesinde çocuğa özel isim de verilir. Bu tür isimler hem şekil hem de anlam bakımından da benzerlik göstermektedirler: *Satılmış, Satılıpaldı, Alıpsatar, Satılğan* vs. Bazen de sürekli çocukları ölen anne babalar göç ederken geride bıraktığı yerde çocuklarını da unutmuş gibi yaparak ve tesadüfen bir çocuk bulmuş gibi davranarak bu çocuğa *Tavıpaldı* ‘buldu’, *Tabıldı* ‘bulundu’, *Tabıl* ‘bulun’ gibi isimler verirler. Anlam bakımından bunlarla aynı olan Türk isimleri de *Bulan, Bulmuş, Buluntu* şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Çocukları yaşamayan ailelerin bazen çocuğunu köpeğin yattığı yere yatırmak, bazen de köpeğin önüne bırakmak suretiyle çocuğa *İtalmas, İtjemes* gibi isimler verdiklerini yukarıda söylemiştik. Bazen de çocuğu köpeği emer gibi gösterip bundan dolayı *İtemgen, İtemer* isimlerini verme olaylarına da rastlamak mümkündür. Bunların hepsi çocuk sağ salim yaşasın temennisinden ortaya çıkan inançlardır. İlginç bir yönü de bu uygulamalardan sonra genellikle çocuğun hayatta kalabilmesidir. Türk dillerindeki bu tür kişi adları çok eskiden beri birçok bilim adamının dikkatini üzerine çekmiştir. M. Gorbanevskiy, A.Margulan, S. M. Abramzon, A. S. Superanskaya ve diğer bilim adamlarının çalışmalarında sözünü ettiğimiz konular ele alınmıştır.

2.3. Ölmüş Çocuktan Sonra Doğan Çocuğa Verilen İsimler. Hem Türklerde hem de Kazaklarda çocuğu ölen bir ailede dünyaya gelen çocuğa verilen sabit isimler vardır. Türkiye Türklerinde *Basar, Dursun, Durdu*, Kazaklarda ise *Basar, Baskan* ‘basan’, *Orınbasar* ‘yerini basar’, *Tursın* ‘dursun’, *Turğan* ‘duran’, *Turğanbek, Turğanbay, Jalgas* ‘devam’ gibi kişi adları bu kategoride değerlendirilebilir. *Bas-* fiiliyle ilgili olarak verilen kişi adları, ölen çocuğun yerini basar, doldurur temennisinden kaynaklanır. *Tur-* fiiliyle ilgili olarak verilen kişi adları ise artık çocuk ölmesin dileğiyle alakalıdır. *Jalğas* ismi de *jalğa*, fiilinden yani, çocuğun bir sonraki nesle bağ olması, neslini devam ettirme temennisinden ortaya çıkmıştır.

2.4. Çocuğun Uzun Yaşamayı Temennisıyla Verilen İsimler. İncelediğimiz her iki dilde de bu tür isimler daha çok *yaşa-* fiilinin yardımıyla oluşturulur. Türkçedeki *Yaşar, Yaşa, Binyaşar, Çokyaşar* isimleri, Kazakçadaki *Jasar, Köpjasar, Miñjasar, Jüzjasar, Bekjasar* isimleri gibi. Bu kişi adlarının bünyesindeki *köp* ‘çok’, *miñ* ‘bin’, *jüz* ‘yüz’, *bek* ‘berk’ kelimeleri çocuğun uzun yıllar yaşaması temennisini ifade etmektedir.

2.5. Erkek Evlat İstemekle İlgili Ortaya Çıkan İsimler. Türk halklarının hepsinde erkek çocuğa özel önem verildiği ve ona baba ocağını devam ettirecek çocuk gözüyle bakıldığı bellidir. Bunun için erkek çocuk istemeye bağlı olarak ortaya çıkan isimler, daha çok “kız evladından usandık, erkek evlat lazım”

anlamlarını ifade eden ve kız çocuklarına verilen isimlerdir. Bu bağlamda Türklerde *Yeter*, *Kızıyeter*, *Durkadın*, *Durkız* isimleri karşımıza çıkmaktadır. Kazaklarda ise “usandık, yanılarak erkek çocuk doğsun” anlamında *Jañıl* ‘yanıl’, *Jañılğan* ‘yanılan’, *Jañılsın* ‘yanılsın’, *Jañıltay*, *Ultuv* ‘oğul doğsun’, *Ulber* ‘oğul ver’, *Ultuvğan* ‘oğul doğan’, *Ultuvar* ‘oğul doğar’, *Ultuvğay* ‘oğul doğsun’ gibi isimlere, bazen de “ümitlendik” anlamında *Dämet*, *Dämetken* isimlerine, “kız çocuğuna doyduk” anlamında ise *Toydık*, *Toyındık* isimlerine kız çocuğu çok olan ailelerde rastlanmaktadır. Bu kişi adlarından da anlaşılmaktadır ki her iki toplumda insanlar kız evladından ziyade erkek evladını istemiş, arzulamışlardır. Ancak günümüzde bu tür isimlere neredeyse hiç rastlanmaz.

2.6. Çocuğa İyi Dilek, İyi Bir Gelecek Dilemekten Kaynaklanan İsimler. Halkımız çocuğa isim verme konusunda ustadır. İsim verme olayında çocuğa iyilik dilemenin yanı sıra, çocuğun gelecekte anne babasına mutluluk, sevinç getirmesi temennisini içeren isimler de vardır. Bu tür isimler yeni antroponimler içerisinde yer almaktadırlar. Türkçedeki *Işıl*, *Çağla*, *Korkmaz*, *Yılmaz*, *Saadet geldi* isimleri, Kazakçadaki *Nurlan*, *Nurgeldi*, *Erlen*, *Batırlan*, *Jadıra* ‘şenlen’, *Jayna* ‘parla, canlan’, *Güljayna*, *Bakıtkeldi* ‘baht, saadet geldi’, *Irisbergen* ‘rızk veren’ vb. isimler gibi.

2.7. Çok Çocuk Sahibi Olmayı Arzulamakla İlgili Olarak Verilen İsimler. Hem Türk hem de Kazak ailelerinde çok çocuklu olmak, sık rastlanan bir durumdur. Çocuk sayısını açıkça söylemeyip “Allah verdi” deyip şükrettikleri de bir gerçektir. Ailelerin çok çocuklu olma temennisi Türkiye Türklerinde *Seril*, *Ulaş*, Kazaklarda ise *Köbey* (çoğal), *Köbeysin* (çoğalsın), *Jayıl* (yayı), *Ulğaymıs* (-mıs arkaik bir ektir) fiillerinin kişi adları olarak da kullanılmasıyla karşımıza çıkmaktadır.

2.8. Var Olan Çocuklarla Yetinmek Anlamında Verilen İsimler. “Balalı üy bazar” (çocuklu ev pazar gibidir) kanaatine sahip olan Türk halkları çocuk sayısını sınırlamamanın yanı sıra, bazı durumlarda var olan çocuklarıyla yetinmek niyetiyle çocuklarına aynı anlamı taşıyan isimler de vermişlerdir. Örneğin; Türklerde *Dursun* ismi buna örnek gösterilebilir. Türkiye’deki *Dursun* isminin iki anlamı vardır. Birincisi, yukarıda da bahsedildiği gibi, ‘çocuk yaşasın’ temennisidir; ikincisi ise ‘bu çocukla doğum dursun’ kanaatidir. Bunun gibi Türkçedeki bir başka isim olan *Yeter* kişi adı da, yukarıda belirtilen anlamından başka, ‘bu çocuk yeter’ anlamında da kullanılır. Bu tür isimler Kazakçada da vardır. Bazı çok çocuklu ailelerde *Boldık*, *Tındık*, *Tınğan*, *Sarıktık*, *Kenjebolat*, *Toktabolat*, *Erkebolat* isimlerine rastlanır. Bu kişi adlarının anlamları açıktır, yani bunlar, bitirdik, tamamladık, gücümüzü yitirdik, bu çocuk en küçüğü, en şımarığı olsun niyetiyle verilen isimlerdir.

2.9. Çocuğun Doğduğu Zamanla İlgili Olarak Verilen İsimler. Bunlar hem Türkiye’de hem de Kazakistan’da çocuğa ad vermede belli bir kurala bağlı

kalınmadığını gösteren ve çocuğun dünyaya geldiği zamanla bağlantılı olarak verilen isimlerdir. Meselâ; Türkçede *tan* sözcüğüyle ilgili kullanılan ve çocuğun *tan* ağarırken dünyaya geldiğine işaret eden *Tandoğan*, *Tanatmış*, *Danatar*, *Dangeldi* gibi isimler vardır. Bu tür kişi adları Kazakçada da yaşamaktadır: *Tañatar* ‘tan ağarır’, *Tañatkan* ‘tan ağarmış’, *Tañat* ‘tan ağarsın’ gibi. Ayrıca Türklerde çocuğun doğduğu ayla ilgili olarak verilen isimlere de rastlanır. Türkçedeki *Ocakverdi* ismine paralel olarak, Kazakçada yeni yıl arefesinde doğan çocuğa *Jilgeldi*, cuma günü doğan çocuğa *Jumageldi*, *Jumaberdi* şeklindeki isimleri verdikleri de oluyor. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki gün adlarından sadece cuma ile ilgili ve *keldi* ‘geldi’, *berdi* ‘verdi’ fiil unsurlarıyla oluşan fiil gövdeli kişi adları mevcuttur. Diğer günlerle ilgili olarak da *bay* veya *bek* unsurlarının eklenmesiyle oluşturulan kişi adları yaşamaktadır.

2. DÖRT SINIF HAYVAN VE TABİAT OLAYLARINA BAĞLI OLARAK VERİLEN ANTROPONİMLER

Hayvancılık ecdadımızın asıl uğraşlarından biri olduğu için, dört sınıf hayvanla ilgili verilen kişi adlarına sıkça rastlanmaktadır. Bu tür isimlere Türkçede çok rastlanmaz, ancak hayvanlara kurdun saldırmasıyla ilgili olarak *Kurtbak*, *Kurtgeldi* gibi isimler burada zikredilebilir. Kazaklarda ise *Malbağar* ‘mal güder’, *Malbak* ‘mal güd’, *Koybağar* ‘koyun güder’, *Koybak* ‘koyun güd’, *Jilkaydar*, *Mıñaydar*²⁰, *Kozıbağar* ‘kuzu güder’ vb. isimlere rastlamak mümkündür. Genel itibarıyla hayvancılığın Kazakların asıl geçim kaynaklarından olması nedeniyle hayvanlarla ilgili kişi adlarının olması doğal bir olgudur. Bu tür kişi adları çoğunlukla *aydar*, *bak*, *bağar* gibi fiillerle yapılan birleşik gövdeli kişi adlarıdır. Günümüzde ise bu tür isimler eskimiş olup az rastlanır hâle gelmiştir.

Tabiat olayına bağlı olarak verilen antroponimlere ise her iki dilde de rastlanmakta olup bu tür isimler çok eskiden beri kullanılmaktadır. Bunlar *ay*, *kün* ‘güneş’, *tañ*, *kar*, *jañbır* ‘yağmur’, *nur*, *boran* kelimeleriyle yapılan kişi adlarıdır. Örneğin; Türklerde ay, güneş, tan ile ilgili *Aydoğmuş*, *Aydoğan*, *Gündoğmuş*, *Gündoğan*, *Tandoğan* isimlerinin yanı sıra, ilk kar yağışına bağlı olarak verilen *Kargeldi* veya kar yağarken doğan çocuklara verilen *Karagdi*, *Karyağdı* gibi kişi adları vardır. Kazaklar da genellikle kar veya yağmur yağarken doğan çocuklara “Allah’ın nuru yağdı” anlamında *Nurjavar* ‘nur yağar’, *Nurjavğan* ‘nur yağan’ isimlerini verirler. Ayrıca kış mevsimiyle ilgili olarak kar fırtınası esnasında dünyaya gelen çocuklara *Borağan*, *Boramus* gibi isimleri koyarlar. Çocuğun doğumu ayın dolunay şekline geldiği vakte rastlarsa *Dolunay* ya da ay gibi dolgun ve güzel olması niyetiyle *Tolay*, *Tolğanay*, *Aytoldı*, *Aytuğan*, *Aytolis* şeklindeki kişi adları tercih edilir.

²⁰ *Jilkaydar* ve *Mıñaydar* kişi adlarındaki *ayda-* fiili ‘hayvanı önüne katıp bir yere götürmek, yönlendirmek’ anlamına gelmektedir. (a.g.s, s. 30) (çev. notu).

Çalışmamızda ele aldığımız her iki dildeki kişi adlarını anlam bakımından kategorize etme sırasında, kişi adlarının bir halkın yaşam tarzının özelliklerine ve inancına ışık tuttuğunu göstermeye çalıştık. Makaleye konu olan kişi adlarının çoğu erkek adlarıdır, kadın isimleri ise daha azdır. Her iki halkta mevcut olan fiil gövdeli kadın isimlerinin çoğunun anlamca “kız çocuğu yeter, kız çocuğuna doyduk, erkek çocuk istiyoruz, belki oğlan doğar” şeklindeki beklenti ve duygular yüklü olduğunu görmek mümkündür. Bunun nedenini ise her iki toplumdaki erkek evladına verilen önem ve değerde aramak gerek. Sadece Türk ve Kazak halklarında değil, bütün Türk toplumlarında aynı tablo görülür. Bunu Türk halklarına özgü millî kimliğin bir parçası, bir etno-psikolojik özellik olarak açıklamak mümkündür.

Türk ve Kazak dillerindeki kişi adlarını leksik-semantik açıdan sınıflandırırken, Kazakça için Sarsen Amanjolov, Telğoja Januzakov gibi bilim adamlarının çalışmalarına başvurduk. Türkçedeki kişi adları konusunda ise Tuncer Gülensoy’un “Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi” adlı makalesinden faydalandık. Tuncer Gülensoy’un makalesinde Türk kişi adlarıyla ilgili yapılan bazı araştırmalardan bahsedilmiştir. Örneğin, Macar bilim adamı Laszlo Rásonyi’nin Türk kişi adlarının sınıflandırılması ve Kıpçak adlarına ilişkin makaleleri, Hasan Eren’in Türkçe yer adlarıyla kişi adları hakkındaki bazı araştırmaları, Macar Türkolog bilim adamları Lajos Beşe ve Istvan Mandoki-Kongur’un Türk ve Moğol kişi adlarına dair ele aldıkları eserler. Ayrıca, Bahaeddin Ögel’in de Türk ve Moğol kişi adları üzerine kaleme aldığı çalışmalarından bahsedilmiştir. Bunların yanı sıra Tuncer Gülensoy’un sözü edilen makalesinde de bazı Türk kişi adlarının tahliline yer verilmiştir.²¹ Çalışmamızda Türk kişi adlarıyla ilgili bazı bilgilere ulaşma hususunda söz konusu makale kaynak olmuştur.

Ayrıca, bu makalemizde ele alınan Türkçe ve Kazakça fiil gövdeli kişi adlarının ekseriyeti günümüzdeki kullanımı gittikçe azalmakta olan isimlerdir. Makale, Kazakça ve Türkçe fiil gövdeli kişi adlarının diğer Türk dillerindeki kişi adlarıyla karşılaştırılarak incelenmesi konusunda yol gösterebileceğine ve Kazakça ve Türkçe kişi adlarının farklı yönlerinin farklı yöntemlerle araştırılmasına yardımcı olabileceğine inanıyoruz.

---

²¹ Tuncer Gülensoy, Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 565, Ocak 1999, s.3-8.

KAYNAKÇA

- Abramzon, S.M., “Rojdeniye i Detstvo Kirgizskogo Rebenka”, *Sbornik MAE XII*, 78- 138, Moskva: Leningrad, 1949.
- Amanjolov, S.A., “Sovetik Til Gılımının Damuv Negizderi”, *Halık Muğalimi: Kazak SSR Okuv ministrliği ğılımıy-pedagogikalık jurnalı*, Sayı: 10, Almatı, 1949.
- Gorbanevskiy, M.V., *V Mire İmen i Nazvaniy*, Moskova: Znaniye, 1983.
- Gülensoy T., Türk Kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 565, Ocak 1999, s.3-8.
- Januzakov, T., *Esimder Sırı*, Almatı: Kazakistan, 1974.
- Januzakov, T., *Esiminiz Kim?*, Almatı: Kazakistan, 1989.
- Levkovskaya, K.A., *Teoriya Slov, Printsipi Ee Postroeniya i Aspekti İzuçeniya Leksiçeskogo Materiala*, Moskova: Vısşaya Şkola, 1962.
- Mahpirov, V.U., *İmena Dalekih Predkov*, Almatı: İstitut Vostokovedeniya MN-AN RK, 1997.
- Margulan, A., *Kul'tura i Bit Kazahskogo Kolhoznogo Avula*, Alma-Ata: Nauka KazSSR, 1967.
- Morozova, M.N., *Vzaimodeystvie Antroponimiçeskoy i Naritsatel'noy Leksiki // Liçniye İmena v Proşlom, Nastoyaşçem i Buduşçem*, Moskova: Nauka, 1970.
- Orazov, M., *Kazak Tilinin Semantikasi*, Almatı: Ravan, 1991.
- Reformatskiy, A.A., *Vvedeniye v Yazıkoznaniye*, Moskva: Aspekt Press, 2000.
- Sattarov, G.H., *Tyurskiy Plast Uzbekskoy Antroponimii*, Avtoref.kand.diss. Taşkent, 1990.
- Superanskaya, A.V., *Obşçaya Teoriya İmeni Sobstvennogo*, Moskva: Nauka, 1973.
- Ufimtseva, A.A., *Leksiçeskaya Nominatsiya - Yazıkovaya Nominatsiya*, Moskva: Nauka, 1977.